

به نام خدا

شعر در کفّهی ترازو

(عروض و قافیه)

تألیف:

دکتر شمس‌الحاجیه اردلانی

عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر

سرشناسه: اردلانی، شمس الحاجیه، ۱۳۳۳
 عنوان و نام پدید آور: شعر در کفّهی ترازو (عروض و قافیه) / شمس الحاجیه اردلانی
 مشخصات نشر: بوشهر: دانشگاه آزاد اسلامی ۱۳۸۹
 مشخصات ظاهری: ۲۰۸ ص.
 شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۰۳۹۳-۹
 ISBN: 987-964-10-0393-9
 قیمت: ۳۵۰۰۰ ریال
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
 موضوع: عروض فارسی
 رده‌بندی کنگره: PIR ۳۵۵۹/الف ش ۳۸۹۷
 رده‌بندی دیویی: ۸۰۳۱۸
 شماره کتابشناسی ملی: ۳۵۸۵۲۲۲
 کتابخانه ملی ایران

شناسنامه کتاب

نام کتاب: شعر در کفّهی ترازو (عروض و قافیه)

نام مؤلف: شمس الحاجیه اردلانی

حروف چینی و صفحه‌آرایی: شروع

طرح جلد: صالح ثروند

سال چاپ: ۱۳۹۰

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی و چاپ: پژواک

نوبت چاپ: اول

قیمت: ۴۵۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۰۳۹۳-۹

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۷	مقدمه
۹	فصل اول - کلیات
۹	عروض و قافیه
۱۰	تاریخچه علم عروض
۱۳	انواع وزن
۱۶	انواع هجا
۱۴	قواعد تعیین وزن
۲۰	خط عروضی
۲۴	تقطیع هجایی
۳۰	تقطیع به ارکان
۳۰	اجزاء عروضی
۳۹	اختیارات شاعری
۶۱	فصل دوم - چگونگی تشکیل بحور و اوزان عروضی
۶۲	انواع افاعیل عروضی
۶۲	بحرها و وزن های شعر فارسی
۶۳	انواع بحور عروضی از نظر ارکان
۶۷	نام گذاری اوزان
۶۷	ارکان و بحور سالم و غیر سالم
۶۸	زحاف چیست؟
۶۸	زحافات ارکان اصلی
۶۹	زحافات «مفاعیلن»

۷۱	بررسی اوزان بحر هزج
۷۸	وزن رباعی
۷۹	دوازده وزن شجره‌ی اخرب
۸۰	دوازده وزن شجره‌ی اخرم
۸۳	زحافات «فاعلاتن»
۸۵	بررسی اوزان بحر رمل
۹۱	طرفان
۹۳	زحافات «فعولن»
۹۴	بررسی اوزان بحر متقارب
۹۴	اوزان متداول بحر متقارب در اشعار فارسی
۹۹	زحافات «مستفعلن»
۱۰۱	بحر رجز
۱۰۸	زحافات «فاعلن»
۱۰۹	بررسی اوزان بحر متدارک
۱۱۱	رکض الخیل
۱۱۲	صوت الناقوس
۱۱۴	زحافات «متفاعلن»
۱۱۵	بررسی اوزان بحر کامل
۱۱۸	زحافات «مفاعلتن»
۱۲۰	بررسی اوزان بحر وافر
۱۲۱	زحافات «مفعولات»
۱۲۳	اوزان بحرهای مختلف الارکان
۱۲۴	بررسی اوزان بحر مضارع
۱۳۰	بحر قریب
۱۳۱	بحر مشاکل
۱۳۳	بحر مجتث
۱۳۹	بحر خفیف

بحر جدید (غریب).....	۱۴۲
بحر منسرح	۱۴۳
بحر مقتضب	۱۴۸
بحر سریع	۱۵۱
بحر مدید.....	۱۵۵
بحر بسیط	۱۵۶
بحر طویل	۱۵۸
پیوست ۱- بحر طویل فارسی	۱۶۰
پیوست ۲- دایره‌های عروضی	۱۶۱
پیوست ۳- ذو بحرین (متلون).....	۱۶۲
پیوست ۴- بحر نامطبوع	۱۶۴
فصل سوم - اوزان مشهور متنوی	۱۶۶
ارتباط وزن و محتوای شعر	۱۶۸
فصل چهارم - اجزاء سازنده ارکان عروض سنتی	۱۶۹
وزن در شعر نو (قالب‌های آزاد)	۱۶۹
فصل پنجم - قافیه	۱۷۷
حروف قافیه	۱۷۸
حرکت‌های قافیه	۱۸۸
عیوب قافیه	۱۹۲
حدود قافیه	۱۹۸
ردالقافیه	۱۹۹
ردیف	۲۰۰
حاجب	۲۰۱
قواعد قافیه	۲۰۲
قافیه در شعر نو	۲۰۴
فهرست منابع و مآخذ (کتاب‌نامه)	۲۰۵

مقدمه

شعر گران سنگ و پر بار فارسی که بخش عظیمی از ادبیات غنی و سترگ ما را در برمی گیرد، پس از استعداد خدادادی شاعران پرآوازه و بزرگ، بر بنیادهای پولادین قواعد صوری کلام - عروض، بدیع و قافیه، استوار است و به آگاهی و تسلط آن بزرگان به این قواعد.

پیوند شعر به عنوان یکی از هنرها با موسیقی روشن است و بی گمان بار انتقال احساس و اندیشه نیز تا حد زیادی بر دوش آهنگ و موسیقی گذاشته شده، و باید اذعان داشت یکی از بارزترین جلوه های موسیقی شعر، که تأثیری عمیق در روح و جان انسان می گذارد، وزن و قافیه است.

علمای پیشین جهت آسانی دریافت وزن شعر، اصول و قواعدی را به نام عروض مدون کرده اند. که از جمله دروس اساسی و پراهمیت ادبیات کهن به شمار می رود و اهمیتش اگر بیش از سایر قواعد صوری کلام نباشد کمتر از آنها نیست. اما اسلوبی که علمای سنتی جهت استخراج وزن یافته اند فرایندی بس دشوار دارد، که گاه نیل به مقصود را غیر ممکن می سازد بنابراین محققان معاصر با ابتناء بردانش زبان شناسی و روش های نسبتاً علمی، جهت فراگیری و کسب مهارت در علم عروض اسلوبی ساده تر پیش رو نهاده اند، تا دانشجویان و فراگیران این علم، با رغبت بیشتری به فراگیری آن پرداخته و به سهولت، وزن دلاویز اشعار نغز و دلکش زبان فارسی را تشخیص دهند.

اگر چه به پاس زحمات محققان برجسته ی معاصر و پس از آموختن عروض جدید فراگیران در استخراج وزن شعر با اشکال چندانی مواجه نیستند؛ اما در این روش از

اصطلاحات عروض سنتی که ملاک سنجش دانش و فضیلت دانشجویان در مقاطع بالاتر است، کمتر آگاهی می‌یابند؛ کتاب حاضر با تکیه بر این نکته ضمن تلفیق عروض سنتی با عروض جدید و پوشش دادن سرفصل درس عروض و قافیه‌ی رشته ادبیات فارسی با این هدف نگاشته شده است که فراگیران پس از کسب مهارت و توانایی تقطیع و شناخت وزن شعر، به مدد تمرین و ممارست و نیروی حافظه و به یاری قوه‌ی تشخیص و تمیز، بحور و متفرعات آن را به شکلی روش مند باز شناسند و بدین وسیله به جایگاه و جلوه‌ی موسیقی وزن و قافیه در نقد شعر آگاه گردند.

برای نیل به این مقصود باید مطالب کتاب به ویژه ارکان عروضی، اوزان عروضی، با دقت مطالعه و بررسی شود، تا در سایه سار تمرین و ممارست به تدریج نکات پراهمیت و ارکان پر استعمال و اوزان پرکار برد ملکه‌ی ذهن گردد.

بنابراین در این کتاب سعی بر این بوده به مباحث اصلی و پراهمیت دانش عروض پرداخته شود و در عین رعایت اختصار و در حد امکان، قواعد و ضوابط و اصطلاحات دانش عروض شرح داده شود؛ و آن گاه در کوچه پس کوچه‌های زیبا و گاه تاریک و پر رمز و راز شعر پارسی این وجیزه اگر نه چراغی که شمعی نیز باشد، فرا راه هنر پژوه، و در معرض دید اهل قلم، آن گاه شادمان خواهم گشت.

من الله توفیق

بوشهر-تابستان ۱۳۸۹

شمس‌الحاجیه اردلانی